

KORTE SAMENVATTING VAN DE ONTWIKKELING EN WAARDE VAN HET LANDGOED ZUYLESTEIN

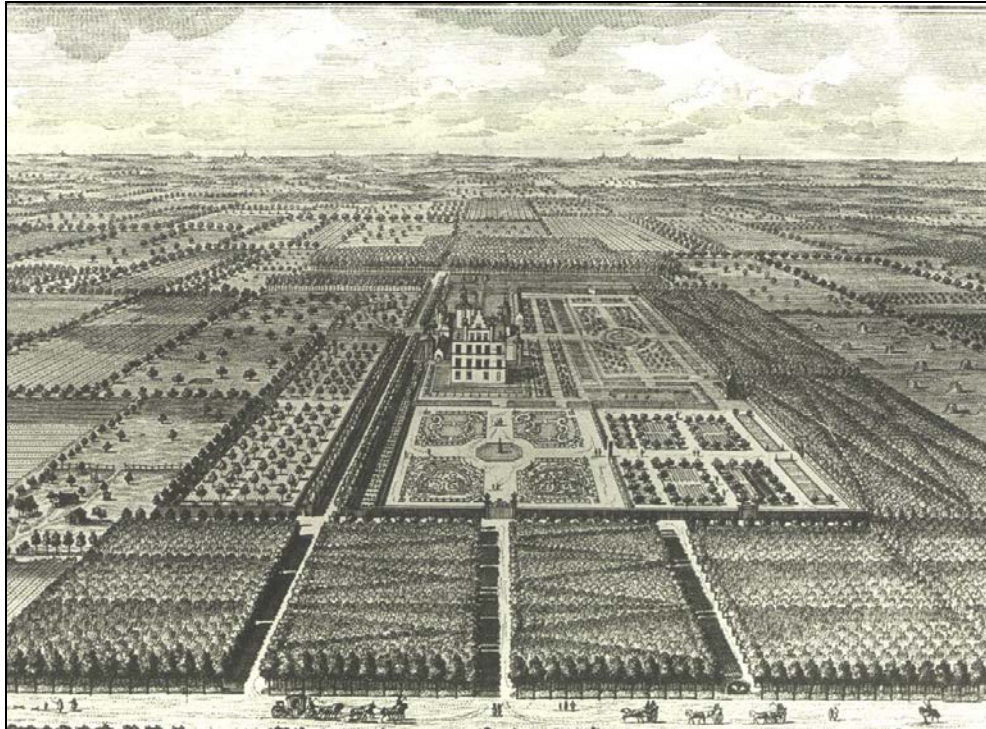

Fig. 1: Huis, tuin en plantagiën van Zuylestein, door Daniel Stoopendaal. ca. 1700.

Kijkrichting van noord naar zuid.

Carla S. Oldenburger-Ebbers,
voorzitter Stichting Geurtuin Zuylestein, Leersum
c.oldenburger@historichetuinen.nl

Inleiding.

Dit korte overzicht van de geschiedenis en perspectieven van het landgoed Zuylestein is bedoeld als voorlopige cultuurhistorische waardestelling van het landgoed Zuylestein, in verband met de toekomstige ontwikkelingen van het landgoed in het algemeen en het aanleggen van een nieuwe geurtuin in het bijzonder. Een uitgebreider onderzoek zal nodig zijn ter ondersteuning van de nieuwe plannen en om de definitieve waarden van de specifieke onderdelen van het landgoed aan te geven, in verband met behoud van de verschillende onderdelen van het monumentale complex, de te ontwikkelen infrastructuur, activiteiten, productiemogelijkheden etc.

Het landgoed Zuylestein wordt voor het eerst genoemd in de 14de eeuw toen het werd beleend aan de familie van Zuylen. Twee eeuwen later ontstaat er via een familieband tussen de fam. Van Nijenrode en de fam. Van Reede voor het eerst een eenheid met Kasteel Amerongen. In de 17de eeuw kwamen het landgoed en het kasteel in handen van Frederik Hendrik van Oranje Nassau, die het geheel schonk aan zijn natuurlijke zoon Frederik van Nassau Zuylestein. Zijn kleindochter huwde Frederik Christiaan van Reede graaf van Athlone, heer van Amerongen. Hierdoor raakten beide kastelen en landgoederen voor de tweede maal ten nauwste met elkaar verbonden. Via de fam. Van Reede kwamen Zuylestein en ook Amerongen in handen van de fam. Van Aldenburgh Bentinck. Laatstgenoemde families bekleedden belangrijke functies in Het Sticht en de Staten van Utrecht en hebben een belangrijke bijdrage geleverd aan het ontstaan van de Lustwarande. De ridderhofstad Wayenstein –nog steeds in behorend bij Zuylestein behoort ook tot dit gebied. Vanuit deze historie, zo verankerd in de streek, stellen wij een gebiedsgerichte en op elkaar gerichte aanpak voor, die wat betreft Zuylestein gericht zal zijn op de ontwikkeling van het historische landgoed -rekening houdend met de historische (laan)structuren en de diverse historische gebouwen- en een nieuw te ontwikkelen geurtuin, die geprojecteerd zal worden in relatie met de nog aanwezige historische tuinonderdelen. De historische aansluiting tussen beide delen van het landgoed wordt op deze manier weer hersteld. De historische en toekomstige tuinen van Zuylestein zullen elkaar versterken door het bezoek aan de geurtuin te relateren aan het nu reeds opengestelde deel van het landgoed en de op regelmatige tijden opengestelde privé-tuinen. Beoogd wordt het hele gebied in deze ontwikkeling te betrekken en zodoende een versterking voor de hele regio te bewerkstelligen.

Concluderend kan worden gesteld dat het ontwikkelingsplan voor Zuylestein enige verschillende doelen dient, namelijk het voortbestaan van het landgoed, met in achtneming van haar rijke geschiedenis en het landgoed voor een groot publiek aantrekkelijk maken. Het huis Zuylestein werd in 1945 gebombardeerd; in de jaren zestig van de twintigste eeuw werd begonnen met herstel van de buitenplaats. In 1982 is begonnen met de bouw van een nieuw huis Zuylestein in plaats van het verwoeste huis¹. In dezelfde jaren is ook een begin gemaakt met de herstelwerkzaamheden op het landgoed. Deze ontwikkeling zal nu worden doorgezet. De doelgroep van de geurtuin bestaat uit mensen die geïnteresseerd zijn in geurige bloemen in het algemeen en hun toepassingen in het bijzonder. We hopen hiermee ook grote groepen (visueel)gehandicapten en ouderen te interesseren en mogelijk ook te werk te stellen. We hebben voor dit specifieke doel al goede contacten gelegd.

(Zie verder de laatste paragrafen van deze tekst: Conclusie; Geurtuin Zuylestein en Zuylestein op de Utrechtse Heuvelrug).

¹ Dit huis is gebouwd in de noordoostelijke parterre van de vier sierparterres die Daniel Stoopendaal tekende, en met de voorzijde op het noorden georiënteerd, in tegenstelling tot de 17de eeuwse situatie, toen men via het poortgebouw aan de zuidkant het huis betrad.

Ligging.

Het landgoed Zuylestein is gelegen langs de rijksstraatweg Utrecht – Arnhem, tussen Leersum en Amerongen. Het gebied ligt in de gemeente Leersum, is gerangschikt onder de NSW en door het rijk aangemerkt als beschermde buitenplaats.

Zuylestein vormt een onderdeel van de Utrechtse Heuvelrug. Het ligt zoals vele andere buitenplaatsen in deze streek op de overgang van hoge zandgronden naar het lager gelegen gebied van de Langbroeker Wetering. De noordzijde van Zuylestein ligt op dekzanden die door eeuwenlange bemesting zijn verrijkt. De zuidzijde vormt een complex van bodems, bestaande uit klei en veen.² Dit is een tamelijk nat gebied, dat ook te zien is aan de oude rabatten (opgehoogde stroken land) die nu nog zijn te onderscheiden.

De gronden van het oorspronkelijk noordelijk deel van Zuylestein, gelegen aan de overzijde van de rijksstraatweg, omhooglopend tot aan het zogenaamde Wafelijzer, zijn thans in eigendom van Staatsbosbeheer, maar vormen visueel nog duidelijk een eenheid met Zuylestein. Hier lagen in de 17de / 18de eeuw de plantages (complexen opgaand hout voor houtcultuur en jacht). Ook de voormalige ridderhofstad Wayenstein (nu een boerderij) en de polder Kolland behoren tot Zuylestein.

De historische verbondenheid zowel met het dorp en het kasteel Amerongen, als met het dorp Leersum en het Amerongse en Zuylesteinse Bos aan de overzijde van de rijksstraatweg, als ook met de kastelen langs de Langbroeker Wetering en het polderland tussen de rijksstraatweg en de rivier de Nederrijn, zullen voor de ontwikkeling van Zuylestein en het functioneren van Zuylestein in het Nationale Landschapspark De Utrechtse Heuvelrug van groot belang zijn en op vele manieren kunnen worden vorm gegeven.

Fig. 2: Zicht op en vanaf Het Wafelijzer (3x) en op Wayenstein. Prenten van Daniel Stoopendaal.

Ontwikkeling van het landgoed door de eeuwen heen.

In de eerste helft van de 17de eeuw, vooral na 1609, toen de Spaanse troepen ons land hadden verlaten, werden veel oude kastelen gerestaureerd en nieuwe buitenplaatsen aangelegd. In deze tijd zien we buiten de steden vaak omgrachte huizen en kastelen liggen, met buiten het grachtenstelsel een samenstel van moestuinen, boomgaarden en plantages, slechts door een gracht of singel gescheiden van het omringende agrarische land.

Zoals boven aangegeven kocht Frederik Hendrik in 1630 kasteel Zuylestein en tussen 1630 en 1640 heeft hij het huis en de omliggende tuinen en cultuurgronden geheel gerestaureerd en uitgebreid. Dit is te zien op een aantal historische opmetingen en ontwerpen uit die tijd³.

De ontwikkeling van het landgoed is hieronder aangegeven aan de hand van de beschikbare kaarten van Zuylestein, tussen 1630 en heden.⁴

De gronden ten zuiden van het kasteelcomplex buiten de oorspronkelijke kasteelgracht interesseren ons eveneens in verband met de toekomstige aanleg van de Geurtuin en de kavel die we hiervoor geschikt achten is daarom op onderstaande kaarten geel gemarkeerd.

² Zie verder *Beheersplan Buitenplaats Zuylestein, periode 2004-2014*, opgesteld door St. tot behoud van Particuliere Historische Buitenplaatsen. 2004.

³ Deze bevinden zich in het Nationaal Archief in Den Haag.

⁴ Nader onderzoek zal moeten plaats vinden en ons mogelijk helderheid verschaffen over de 18de en begin 19de eeuwse situatie.

Situatie 1630, 1631, 1632.

Kaarten van 1630 (de oorspronkelijke situatie) en 1631, 1632 (plannen tot uitbreiding).

Op deze kaarten zien we het kasteel en de voorburch in het water liggen. Het kasteel is dubbel omgracht.

Moestuinen ten noorden en zuiden van het kasteel en een boomgaard ten westen van het kasteel zijn zelf weer omgracht net als een even groot eiland daar ten oosten van, dat in de jaren dertig van de 17de eeuw als boomgaard is ingericht.

Deze beide eilanden worden door lanen en daarbuiten door singels omgeven. Binnen deze singels liggen nog meer boomgaarden. Aan de westzijde wordt het complex door een westlaan afgescheiden van percelen die schuin op het kasteelcomplex staan. Deze laatste percelen zijn nog niet verder ingetekend behalve dat ten westen van de westlaan een *dwarsperceel* getekend is dat een boomplantage voorstelt. Deze aanplant ten zuiden van het kasteel zorgt voor bescherming tegen de overheersende uit het zuidwesten waaierende wind en regen en is dus zeer functioneel.

De oost-west lopende lanen bestaan nog steeds als toegangslaan en ontsluitingslanen van het complex.

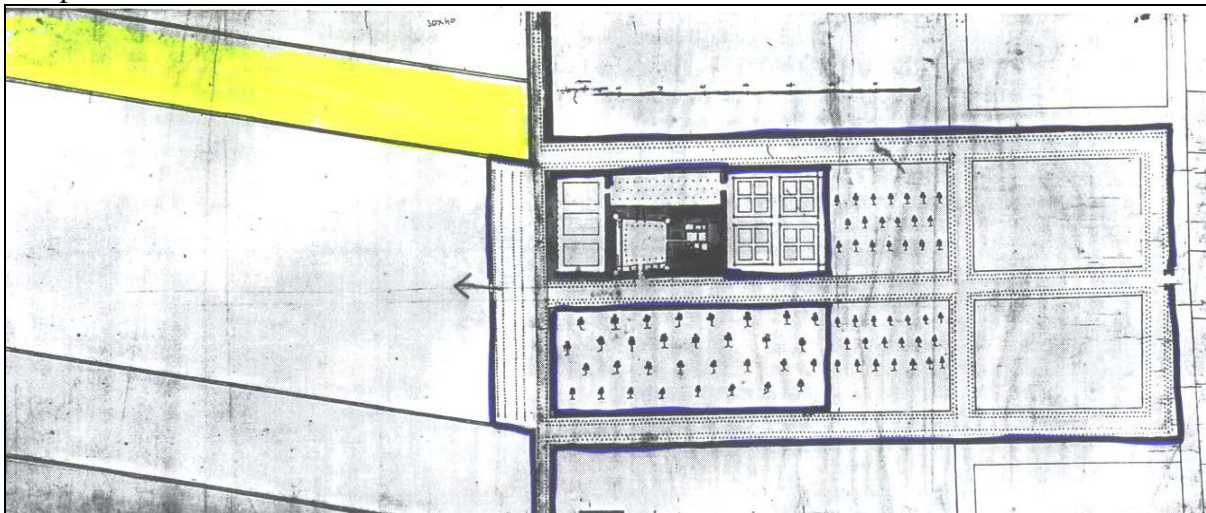

Fig. 3: Kaart van Zuylestein 1632, met een boomplantage ten zuiden van het kasteelcomplex (tegen wind en regen) en een tweede ten noorden van het kasteel (tegen harde wind). Het Westen boven. Coll. Het Nationaal Archief. Situatie 1633.

De kaart van H. Verstralen (1633) van de Heerlykheid Zuylestein.

Op deze kaart, gemaakt ten dienste van de juridische eenheid Zuylestein, (zie Fig. 4) kunnen we duidelijk zien hoe de percelen aan de noord van de Rijksstraatweg zijn verbonden met de percelen aan de zuidkant van deze weg. Het lijkt of één doorgaande laan de stukken land ten zuiden en ten noorden van het kasteleiland met elkaar verbindt. In werkelijkheid liggen de gronden niet exact in het verlengde van elkaar. Achter de eerder genoemde dwarse plantage zijn de vruchtbare lange akkers van Zuylestein te zien (onder de gele strook), die later zullen worden bebost. Deze akkers liggen tussen het kasteelcomplex en de nog steeds bestaande Zuwe, oorspronkelijk een looppad door een moeras.

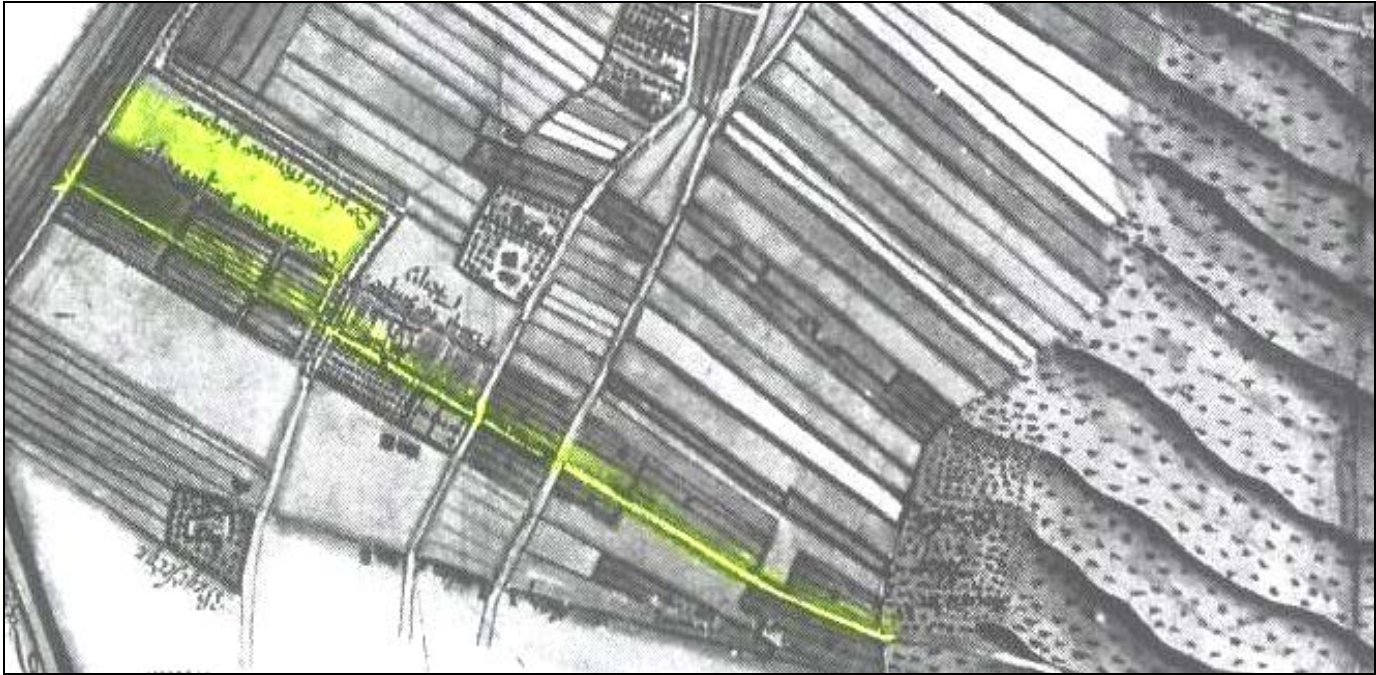

Fig. 4: Kaart van de Heerlykheid Zuylestein door H. Verstralen, 1633. Ten westen van het kasteelcomplex (onder het gele perceel) liggen dan nog de akkers van Zuylestein. Het WNW boven. Coll. Nat. Archief.

Situatie 1639.

Kaart van J. van J. van Diepenen (1639) (zie Fig. 5).

Op deze kaart zijn naast tuinen en plantages ook bossen aangeplant.

Op de akkers zuiden van het kasteelcomplex staat nu een mastbos aangegeven (dennen, *Pinus sylvestris* mogen we aannemen) op dezelfde strekkende percelen als die eerder met akkers waren aangeduid, ten zuiden van het geel gemarkeerde perceel, tussen kasteelcomplex en Zuwe. Het gaat hier om één breder perceel en twee smallere percelen, ongeveer halverwege in tweeën gedeeld. De bossen zijn door andermans eigendommen omgeven. Hoewel het niet gebruikelijk was een bos aan te leggen op dergelijke vruchtbare grond, is het in dit geval toch wel gebeurd. Mogelijk gaat het hier om een plantage van naaldbomen of heeft men de aanleg van een bos ten westen van het kasteel bevorderlijk geacht om economische redenen.

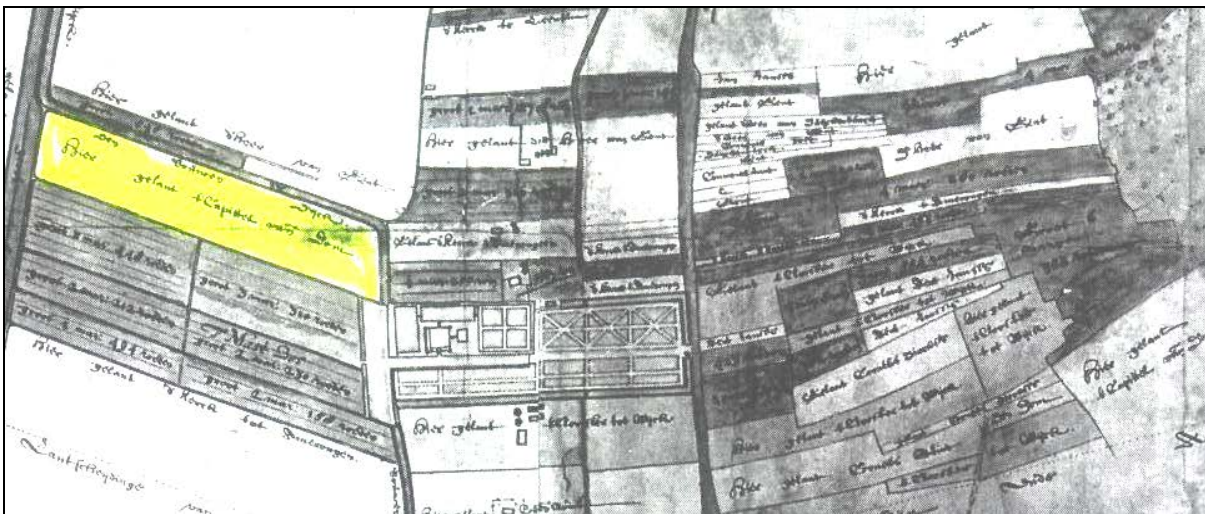

Fig. 5: Kaart van J. van Diepenen, 1639, met aanleg van het mastbos (dennenbos) op plaats van de akkers. Het geelgemarkeerde perceel is eigendom van het Domkapittel. Het NW boven. Coll. Nationaal Archief.

Op bovenstaande kaart is niet alleen aangegeven dat een mastbos is aangeplant, maar ook hoe groot ieder perceel is.

Op het geel gemarkeerde perceel staat geschreven: “Hier gelant t Capittel van de Dom”. Dit perceel was dus niet in eigendom van de Heer van Zuylestein -mogelijk had hij het gepacht- maar van het Domkapittel, en daarom worden geen verdere details getekend. Ook staan op deze kaart andere eigenaren genoemd in wit gebleven percelen, zoals de ‘kerk van Amerongen’ of ‘het klooster tot Wijck’ [bij Duurstede].

Situatie 1640-1642.

Kaarten van J. van Diepenen (1640 tot 1642), plattegronden en vogelvluchten.

Op deze kaarten van Zuylestein is een duidelijker beeld van de indeling van het complex binnen de grachten en singels te zien. Het grote verschil met de plattegronden uit de beginjaren dertig is dat het zuidelijke deel van het complex binnen de singels (eerder boomgaarden) later in boomplantages is veranderd. We mogen hieruit concluderen dat houtcultuur in de 17de eeuw voor Zuylestein een belangrijke bron van inkomsten is geweest. Het mastbos is jammer genoeg op deze latere plattegronden niet te onderscheiden; het valt buiten de aangegeven delen⁵.

Situatie ca. 1700.

De vogelvlucht van Zuylestein door Daniel Stoopendaal. (zie Fig. 1).

Deze vogelvlucht bestaat uit één grote centrale prent en 20 randprenten. Op deze laatste zijn vele interessante details te zien, o.a. poorthuis en voorplein, bakstenen muurwerk, zitnissen, hekken, grachten, moestuinen, oranjerie/speelhuis etc. Veel hiervan (behalve het huis) bestaat nog steeds en is tot monument aangewezen. De indeling van het terrein laat ons nog steeds de renaissance-indeling zien en heeft in structuur geen verandering ondergaan in barokstijl. We mogen aannemen dat de laanbeplanting uit enkele en dubbele rijen eik en beuk heeft bestaan. De agrarische percelen ten zuiden van het kasteel zijn qua perceelsindeling en schuine richting van de percelen waarschijnlijk niet waarheidsgetrouw getekend, omdat latere 19de en 20ste eeuwse kaarten wel weer de originele (11de eeuwse) situatie laten zien. We kunnen wat de omgeving van het kasteelcomplex betreft dus niet op de geschetste situatie van Stoopendaal vertrouwen.

Situatie 18de eeuw.

De beschikbare kaarten uit de 18de eeuw (tot heden beschikbaar de kaarten gemaakt door Van der Meer en Conrad) geven weinig nieuws wat betreft de indeling van de gronden. De grote structuren volgen nog steeds de 17de eeuwse indeling. Het perceel van het Domkapittel is nu wel in twee delen verdeeld door een dwarse bomenlaan en is ook deels omsingeld door bomen. Dit zal zo blijven tot in de 20ste eeuw, alhoewel de functie van het perceel in de loop van de tijd nogal eens veranderde.

Situatie 1830.

In de OAT (Oorspronkelijk Aanwijzende Tafel) van de Kadastrale Minuut staat aangegeven dat het vroegere perceel van het Domkapittel nu ook eigendom is van de eigenaar van Huis Zuylestein, W. H. graaf van Rochefort (1754-1830). Waarschijnlijk dateert deze overdracht van na de opheffing van de kapittels in 1811 en heeft Zuylestein dit perceel verkregen via

⁵ Dit geldt ook voor de vele aanzichten die in de loop der eeuwen van het kasteel zijn gemaakt.

Domeinen⁶. Zoals duidelijk is te zien op de Kadastrale Minuut is de structuur van de verschillende polders nog steeds niet veranderd.

Situatie 19de en 20ste eeuw.

Topografische kaarten. (Zie Bijlagen)

Vanaf 1852 zijn de bezittingen van Zuylestein en Amerongen in één hand en kunnen we een indruk krijgen van deze situatie op de Topografische Militaire Kaart (TMK, samengesteld tussen 1839 en 1859).

Het 17de eeuwse mastbos heeft in de loop der eeuwen stand gehouden, alhoewel er later in de 19de eeuw ook loofbomen (eiken en beuken) op deze plaats werden gekweekt. Tegenwoordig zijn deze percelen met loofhout ingeplant. Op de TMK is verder te zien dat het boscomplex ten noorden van de Rijksstraatweg meer een aaneengesloten eenheid is geworden en dat de bossen ten zuiden van het kasteelcomplex meer in afwisseling zijn komen te liggen met bouw- en weiland. Op de latere topografische kaarten komen we de percelen ten zuiden van het kasteelcomplex als bouwland, weiland/hooiland en boomgaard tegen. De topografische kaart van 1964 (niet afgebeeld) geeft aan dat het Domkapittel-perceel als boomgaard wordt gebruikt⁷ en in de jaren daarna tot heden wordt het weer als weiland aangegeven.

Conclusie:

Ligging: het bijzondere van de ligging van het landgoed Zuylestein is dat de gronden van het landgoed, door haar voormalige ligging zowel aan de noordzijde van de Rijksstraatweg als aan de zuidzijde ervan, gekarakteriseerd worden door een wooncomplex met zichtassen en wandelpaden naar het noorden richting het zogenaamde Wafelijzer (de hogere gronden t.b.v. jacht en bosaanplant) en zichtverbindingen en wandelpaden naar het zuiden richting lagere vruchtbare gronden t.b.v. land- en tuinbouw en veeteelt, zoals akkers en weidegrond, grenzend aan het uiterwaardenlandschap van de Nederrijn. De meeste andere buitenplaatsen langs de Utrechtse Heuvelrug hebben hun gronden uitsluitend aan de noordkant of aan de zuidkant liggen. Deze oorspronkelijke verbindingen met de bossen in het noorden en het lage landschap in het zuiden aflopend naar de Nederrijn, worden uiterst waardevol geacht en zullen in de toekomst door nieuwe ontwikkelingen geoptimaliseerd kunnen worden.

Structuur en concept van aanleg: De structuren in de vorm van lanen, paden, grachten, verkavelingsrichtingen en verdelingspatronen van gronden en het oorspronkelijke concept van aanleg zijn eigenlijk vanaf de vroege 17de eeuw niet veranderd op Zuylestein, zodat Zuylestein als een van de zeer weinige Renaissance-aanleggen in Nederland onderscheiden kan worden. Tuinhistorisch is deze historische aanleg dan ook van bijzonder grote betekenis en dient zorgvuldig bewaard en beheerd te worden.

Nieuwe plannen voor Zuylestein zullen hier ernstig rekening mee gaan houden, ja zelfs zullen zij de situatie weer duidelijker dan tot heden het geval is zichtbaar moeten maken.

Geurtuin Zuylestein: keuze van de plaats voor deze tuin.

De keuze voor deze te ontwikkelen tuin is gevallen op het zogenaamde Domkapittel-perceel of de Elisabeths-boomgaard. Dit perceel heeft een oude historie als vruchtbare cultuurgrond⁸, in eerdere instantie geen deel uitmakend van het 17de eeuwse buitenplaatsencomplex, dat

⁶ Er is door een medewerker van HUA onderzoek verricht over de eigendomsrechten en het gebruik van dit perceel in het Archief van het Domkapittel (incl. het omvangrijke kaartenbestand van het Domkapittel) en in het Huisarchief Amerongen, helaas zonder resultaat.

⁷ We weten dat deze boomgaard in de jaren zestig op instigatie van de EEG is gekapt. In de 20ste eeuw staat deze boomgaard bekend als de Wilhelmina-boomgaard.

⁸ De geschiktheid van de grond voor een dergelijke tuin zal nog nader worden onderzocht.

grotendeels binnen de grachten was gelegen. Wanneer dit perceel wordt ontwikkeld als aparte tuin, zal daarom geen sprake zijn van aantasting van de historische buitenplaats. Wel dient men ernstig rekening te houden met de middeleeuwse verkavelingsstructuur.

De hoofdstructuur van het reeds uit de 11de eeuw stammende perceel zelf zal niet mogen worden aangetast. De grootte van het perceel, de verdeling ervan en de omlijsting door bomen kunnen onveranderd blijven bestaan (of worden hersteld). De eenheid met de rest van de buitenplaats blijft gehandhaafd zoals in vroeger tijden.

Zuylestein op de Utrechtse Heuvelrug.

Het bezoeken van het totale landgoed (huis-complex met de verschillende gebouwde monumenten en overblijfselen van renaissance-tuinen; bossen en lanen; toekomstige geurtuin) zal op den duur op geregelde tijden mogelijk worden gemaakt. De ligging van kasteel Zuylestein dichtbij andere toeristisch interessante doelen en in een aantrekkelijk landschap met hoge natuurwaarden voorspelt een succesvolle toekomst.

Zuylestein ligt op loopafstand van Kasteel Amerongen, het historische dorp Amerongen, de rivier de Lek met uitgezette uiterwaardenwandelingen en het Zuylesteinse en Amerongse Bos en zal dan ook voor deze zuid-oosthoek van de Heuvelrug door haar unieke renaissance-karakter een bijzondere en aantrekkelijke aanvulling vormen.

De Geurtuin is ook afzonderlijk gemakkelijk toegankelijk te maken (via de oude toegangslaan van Zuylestein of via de Lekdijk of via een verbindingspad tussen Amerongen en Zuylestein) en er is op het terrein van Zuylestein voldoende ruimte voor het aanleggen van een parkeerterrein.

BIJLAGEN

Figuur 6: Top.Mil.Kaart 1:50.000 (1839-1859). Zie het perceel tussen kasteelcomplex en Zuwe, dat vroeger in eigendom was van het Domkapittel. In ca. 1850 is dit perceel nu half bouwland (voorste deel), half weiland(achterste deel).

Figuur 7: Top. Kaart 1:25.000. Zuylestein. Verkend in 1869; herzien in 1910. De tweedeling in het voormalige perceel Domkapittel is nog steeds te zien, maar de functies van de percelen zijn dezelfde geworden (weiland).

Figuur 8: Top. Kaart 1:25.000. Zuylestein. Verkend in 1869; herzien in 1922. Idem als boven. Volgens deze kaart is er nog geen sprake van een boomgaard.